

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΟΤΑΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΟΜΑΣΤΕ τὸ θέμα τῆς Πολιτείας, ὀφείλουμε νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας πὼς οἱ θεσμοὶ τῆς δὲν εἶναι ἀρχέγονοι, κι ἄς ὑπῆρχαν πρὶν ἀπ' τὴ γέννησή μας· πὼς δὲ βρίσκονται σὲ πιδὸ προνομιακῆ θέσῃ ἀπ' τὸν πολίτη· πὼς ὁ καθένας ἀπ' τοὺς θεσμοὺς ἦταν κάποτε ἢ ἔμπνευση κι ἢ πράξις ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου — κάθε νόμος ἢ ἔθιμο πήγασε ἀπ' τὴν ἀνάγκη νὰ ρυθμιστεῖ μιὰ ἰδιαίτερη περίπτωση· πὼς ὅλοι οἱ θεσμοὶ εἶναι πρόσφοροι στὴ μίμηση καὶ τὴν ἀλλαγὴ· καὶ πὼς μπορούμε νὰ φτιάσουμε ὄχι μόνον ἰσάξιους θεσμοὺς μ' αὐτοὺς ποὺ ὑπάρχουν, ἀλλὰ καὶ καλύτερους. Στὸ νέο πολίτη ἢ κοινωνία δείχνει μιὰν ἀπατηλὴ εἰκόνα τῆς. Φαίνεται σὰ νὰ ἐκτείνεται σὲ ἀκαμπτὴ ἀκίνησις, μὲ τοὺς τάδε ἡγέτες, ἀξιώματα καὶ θεσμοὺς τῆς ριζωμένους καταμεσίς τῆς σὰ δρυές, ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι γύρω σ' αὐτοὺς βολεύονται ὅπως καλύτερα μπορούνε. Μὰ ὁ ἔμπειρος πολιτικὸς γνωρίζει πὼς δὲν ὑπάρχουν τέτοιες μέσες καὶ περίγυρα, καὶ πὼς τὸ κάθε μέρος τοῦ ὅλου μπορεῖ, ἀπ' ὦρα σὲ ὦρα, νὰ γίνῃ κέντρο καὶ ν' ἀναγκάσει ὅλο τὸ σύστημα νὰ περιστρέφεται γύρω του· ὅπως συμβαίνει μὲ ἄτομα ἰσχυρῆς θέλησης, τὸν Πεισίστρατο ἢ τὸν Κρόμβελ λογοῦ χάρις ποὺ γίνονται ἄξονες ἕνα διάστημα· κι ὅπως γίνεται μὲ πρόσωπα φωτισμένα μὲ ἀλήθεια, τὸν Πλάτωνα, ἄς ποῦμε, ἢ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ποὺ γίνονται ἄξονες γιὰ πάντα. Μὰ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς πολιτικῆς εἶναι ἀναμφισβήτητη, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὴ μεταχειριζόμαστε μ' ἐλαφρότητα. Στὰ δημοκρατικὰ καθεστῶτα ἀφθογοῦν οἱ νέοι πολῖτες ποὺ πιστεύουν πὼς οἱ νόμοι κάνουν τὴν πολιτεία, πὼς εὐκόλα μπορούν νὰ ψηφιστοῦν ριζικὲς τροποποιήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸ πολίτευμα, τὸν τρόπο ζωῆς καὶ τὰ ἔργα τοῦ λαοῦ, τίς ἐμπορικὲς συναλλαγές, τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴ θρησκεία· καὶ πὼς κάθε μέτρο, ἄς εἶναι ἀκόμα κι ἀνόητο, μπορεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς πολῖτες, φτάνει νὰ συγκεντρώσει κανεὶς ἀρκετὲς ψήφους γιὰ νὰ τὸ κάνει νόμο. Μὰ ὁ φρόνιμος γνωρίζει πὼς ἡ ἀστόχαστη νομοθεσία εἶναι σκοινὶ ἀπὸ πηλὸ ποὺ σπάζει στὸ τέντωμα παρευθὺς· πὼς ἡ Πολιτεία ὀφείλει ν' ἀκολουθεῖ κι ὄχι νὰ ὀδηγεῖ τὴ γενικὴ συμπεριφορὰ καὶ τὴν πρόοδον τοῦ πολίτη· πὼς ὁ σφετεριστῆς τῆς ἐξουσίας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ γκρεμίζεται πρῶτος· πὼς μονάχα ὅποιοι οἰκοδομοῦν ἐπάγω στίς

Ἰδέες, οἰκοδομοῦν γιὰ τὴν αἰωνιότητα· καὶ πῶς ἡ μορφή τοῦ πολιτεύματος ποὺ ἐπικρατεῖ σὲ μιὰ χώρα εἶναι ὁ δείκτης τῆς καλλιέργειας τοῦ λαοῦ ποὺ τὸ ἀνέχεται. Ὁ νόμος εἶναι μονάχα ἓνα σημειωτᾶριο, ὅπου σημειώνουμε κάτι ποὺ εἶναι σημαντικό σχετικᾶ μὲ μιὰ ὀρισμένη στιγμή. Βλέπουμε τὸ γραπτὸ νόμο μὲ τὴν προκατάληψη πῶς εἶναι κάτι τὸ πολὺ σπουδαῖο· μὰ ἡ δύναμή του εἶναι ὅση ἀκριβῶς κι ἡ ἀνταπόκρισή του σ' ἓνα ζωτικὸ αἴτημα τῶν συγκαιρινῶν τοῦ ἀτόμων. Ὁ γραπτὸς νόμος εἶναι σὰ νὰ λέει : Χτὲς συμφωνοῦσατε μὲ τοῦτα, πῶς σᾶς φαίνεται ὅμως αὐτὴ ἡ διάταξη σήμερα ; Ὁ γραπτὸς νόμος εἶναι ἓνα νόμισμα ποὺ ἔχει ἀποτυπωμένη τὴν προσωπογραφία μας· σὲ λίγο ἀρχίζει νὰ μὴ μοιάζει μ' αὐτὸ ποὺ εἴμαστε ἑμεῖς, καὶ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καταλήγει στὸ χωνευτήρι τοῦ νομισματοκοπέλου γιὰ νὰ γίνῃ ἓνα ἄλλο νόμισμα μὲ τὴν καινούργια κατατομὴ τοῦ προσώπου μας. Ἡ φύση δὲν εἶναι δημοκρατικὴ, οὔτε συνταγματικᾶ μοναρχικὴ, μὰ εἶναι αὐταρχικὴ καὶ δὲν ἀνέχεται νὰ πλαστογραφεῖται οὔτε ἓνα γιώτα τοῦ αὐθεντικοῦ τῆς ρήματος, μάλιστα ἀπ' τὰ παιδιὰ τῆς τὰ πιὸ ἀσυλλόγιστα· κι ὅσο πιὸ γρήγορα τὸ μυαλὸ τοῦ λαοῦ ἀναδέχεται περισσότερη νόηση, ἄλλο τόσο ὁ νόμος φαίνεται στενόκαρδος κι ἀπρόσφορος. Ἡ διατύπωσή του ἔχει χάσει τὸ στόχο τῆς, ὁ σκοπὸς του μένει ἀτελεσφόρητος, καὶ πρέπει ριζικᾶ ν' ἀλλάξῃ. Γιατὶ ἡ πρόοδος στὶς ἀνθρώπινες ἀντιλήψεις ποτέ οὐ σταματᾷ, προχωρεῖ ὀλοένα. Τὰ δράματα τῶν ἀπλῶν κι ἀγνῶν ἀνθρώπων εἶναι προφητικά. Τὰ ὄνειρα, οἱ φαντασίαι κι οἱ εὐχῆς τῶν νιάτων, ποὺ κρύβονται βαθιὰ στὰ στήθη γιὰτὶ φοβοῦνται τὸ ἀναγέλασμα, σ' ἓνα συντομώτατο, πολλές φορές, μέλλον γίνονται οἱ ἐπιδιώξεις τῶν λαϊκῶν στρωμάτων· ἐκφράζονται στὶς ἀρχῆς σὰ δυσἀρέσκεια κι ἀξίωση δικαιωμάτων, περνοῦν ἀπὸ περίοδο ἀγώνων καὶ πολέμων, γιὰ νὰ γίνουν στὸ τέλος νόμοι καὶ θεσμοὶ γιὰ ἓναν ὀλόκληρον αἰῶνα, ὥσόντου μὲ τὴ σειρά τους παραχωρήσουν καὶ τοῦτοι τῇ θέσῃ τους σὲ νέα σχήματα καὶ σὲ νέα δράματα. Ἡ ἱστορία τῆς Πολιτείας διαγράφει μ' ἓνα γενικὸ περίγραμμα τὴν πρόοδο τῆς σκέψης, κι ἀκολουθεῖ ἀπὸ κάποια ἀπόσταση τὴν ἀνάπτυξη καὶ τοὺς πόθους ἐνὸς λαοῦ.

Ἡ θεωρία τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ποὺ ἀπασχόλησε τὸ νοῦ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι καὶ τὴ διατύπωσαν στοὺς νόμους ἢ τὴ διακήρυξαν στὰ ἐπαναστατικὰ τους κινήματα, θεμελιώνει τὴν ὑπαρξή της σὲ δυὸ ἀντικειμενικοὺς σκοπούς : τὴν προστασία τῶν ἀτόμων καὶ τὴν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας. Τὰ ἄτομα, ἔχοντας ὅμοια φύση, ἔχουν καὶ ἴσα δικαιώματα. Ἡ παραδοχὴ αὐτῆς τῆς ἀλήθειας καθιερώνει τὴ δημοκρατία. Ἐνῶ ὅμως ὅλα τὰ ἄτομα, σὰν ὄντα λογικά, ἔχουν ἴσα δικαιώματα, τὰ δικαιώματα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι πολὺ ἀνίστα. Ὁ ἓνας κατέχει μονάχα τὰ ροῦχα ποὺ

φορεῖ, κι ἕνας ἄλλος ἔχει στήν ἰδιοκτησία του μιάν ἐπαρχία. Αὐτό τὸ σύμπτωμα, πού πρῶτα στηρίζεται στήν ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου κι ὕστερα στὸν πατρογονικὸ κλῆρο, μοιράζει ἀγίσα τὴν ἰδιοκτησία, καὶ φυσικὰ δημιουργεῖ ἀγίσα δικαιώματα κι ὑποχρεώσεις. Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, ἴδια σ' ὄλους, ἀπαιτοῦν μιὰ κυβέρνησις βασισμένη σ' ὁλόκληρο τὸν πληθυσμό· ἡ ἰδιοκτησία ἀπαιτεῖ μιὰ κυβέρνησις βασισμένη στοὺς ἰδιοκτῆτες. Ὁ Λάβαν, πού ἔχει κοπάδια, ἀναθέτει σ' ἕναν φρουρὸ τῶν συνόρων νὰ τοῦ τὰ φυλάει, μήπως οἱ Μαδιανῖτες ἀποπειραθοῦν νὰ τὰ κλέψουν· καὶ πληρώνει βέβαια τὸ φρουρὸ γι' αὐτὴ τὴν ὑπηρεσία του. Ὁ Ἰακώβ δὲν ἔχει κοπάδια καὶ δὲ φοβᾶται τοὺς Μαδιανῖτες, γιὰ τοῦτο καὶ δὲν ὑποχρεώνεται νὰ πληρώνει τὸ φρουρό. Ἄν ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα φρουρὸ πού θὰ ὑπερασπιζόταν αὐτοὺς τοὺς ἴδιους, τότε ὁ Λάβαν κι ὁ Ἰακώβ θὰ εἶχαν τὰ ἴδια δικαιώματα στήν ἐκλογή τοῦ φρουροῦ, μὰ γιὰ τὴ φύλαξη τῶν κοπαδιῶν ἀρμόδιος νὰ διαλέξει τὸν ἄνθρωπο θὰ ἦταν ὁ Λάβαν. Κι ἂν ἡ ἀνάγκη ἀπαιτοῦσε νὰ στρατολογηθοῦν κι ἄλλοι φρουροὶ γιὰ τὰ σύνορα ἢ νὰ χτιστοῦνε τείχη, δὲ θὰ ἦταν ὁ Λάβαν κι ὁ Ἰσαὰκ κι ὄλοι ἐκεῖνοι πού θὰ πουλοῦσαν μέρος ἀπ' τὰ ζωντανά τους γιὰ νὰ ὀχυρώσουν τὸν οἰκισμὸ καὶ νὰ προστατέψουν ἔτσι καὶ τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων, ἀρμοδιώτεροι νὰ κρίνουν καὶ ν' ἀποφασίσουν ἀπὸ τὸν Ἰακώβ, πού εἶναι καὶ νέος καὶ ταξιδευτὴς καὶ ζεῖ κοντὰ σ' αὐτοὺς τρώγοντας τὸ ψωμί τους;

Στὶς παλιές κοινωνίες οἱ ἰδιοκτῆτες ἔκαναν μόνοι τους τίς περιουσίες τους, κι ἔτσι ὅσο ὑπάρχει ἀμεση σχέση ἀνάμεσα στὸν κάτοχο καὶ στὸ πρᾶγμα, σὲ μιάν εὐνομούμενη κοινωνία ἀνθρώπων, δὲ θὰ προβληθεῖ ἀντίρρηση σχετικὰ μὲ τὸ νὰ καθορίζει ἡ ἰδιοκτησία τὸ νόμο γιὰ τὴν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὰ ἄτομα νὰ καθορίζουν τὸ νόμο γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀτόμων.

Ὅμως ἡ ἰδιοκτησία μεταβιβάζεται μὲ δωρεὰ ἢ μὲ κληρονομία καὶ σ' ἐκείνους πού δὲν ἐργάστηκαν γιὰ τὴ δημιουργία της. Ἡ δωρεὰ, στὴ μιὰ περίπτωσι, κάνει «ἐργῆ» τὸ νέο ἰδιοκτῆτη κάτοχο, ὅπως καὶ τὸν ἀρχικὸ κάτοχο τὸν εἶχε κάνει ἡ δουλειά· καὶ στὴν ἄλλη περίπτωσι, τῆς κληρονομίας, «νόμῆ» μεταβιβάζεται ἡ κατοχὴ καὶ νομιμοποιεῖται καθ' ὅσιν ἐκτασι ἀναγνωρίζουν οἱ κοινωνικὲς ἀντιλήψεις πού ἰσχύουν κάθε φορὰ.

Δὲν ἦταν εὐκολο ὥστόσο νὰ ἐνσωματωθοῦν αὐτὰ τὰ δύο ἀξιώματα — πὼς ἡ ἰδιοκτησία νομοθετεῖ γιὰ τὴν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ πὼς τὰ ἄτομα νομοθετοῦν γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀτόμων· γιὰτὶ ἄτομο καὶ ἰδιοκτησία δὲν ἔχουν ἀνάμεσά τους σαφῆ ὄρια καὶ μπλέκονται σὲ κάθε ἐνέργεια καὶ δικαιοπραξία. Τελικὰ, ἀποκρυσταλλώθηκε πὼς ἡ ὀρθὴ διάκρισι ἀπαιτοῦσε νὰ δοθοῦν στοὺς ἰδιοκτῆτες περισσότερα ἐκλογικὰ προνόμια ἀπὸ

τούς ἀκτήμονες, σύμφωνα μὲ τὴ σπαρτιατικὴ ἀρχὴ πῶς πρέπει «ν' ἀποκαλοῦμε τὸ δίκαιο ἴσο, κι ὄχι τὸ ἴσο δίκαιο».

Αὐτὴ ἔμως ἡ ἀρχὴ δὲ φαίνεται πιά νὰ εἶναι αὐτονόητη ὅπως ἦταν σὲ παλαιότερες ἐποχές, ἀπὸ μιὰν ἀποψη ἐπειδὴ γεννήθηκαν ἀμφιβολίες ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ παραχωρηθοῦν τόσα προνόμια στὴν ἰδιοκτησίᾳ, πού χρησιμοποιοῦνται συνήθως γιὰ νὰ δυναστεύουν οἱ πλούσιοι τοὺς φτωχοὺς κι ἔτσι νὰ τοὺς κρατοῦνε στὴ φτώχεια· μὰ κυριότερα γιὰτὶ ὑπάρχει ἓνα ὑποσυνείδητο αἰσθημα, ἀκαθόριστο ἀκόμα κι ἀνεκδήλωτο, πῶς ὀλόκληρος ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι στοὺς φορεῖς τῆς βλαβερῆς κι ἡ ἐπίδρασή του στὴν προσωπικότητα διαλυτικὴ καὶ καταστρεπτικὴ· πῶς ὁ μόνος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς Πολιτείας πρέπει νὰ εἶναι τὰ ἄτομα· πῶς ἡ προστασία τοῦ ἀτόμου πρέπει νὰ προβαδίζει ἀπὸ τὴν προστασία τῆς ἰδιοκτησίας· πῶς ἡ ὑπέρτατη φροντίδα τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας πρέπει νὰ εἶναι ἡ παιδεία τοῦ ἀτόμου· καὶ πῶς ἂν οἱ ἄνθρωποι μορφωθοῦν, τότε κι οἱ θεσμοὶ θὰ βελτιωθοῦν καὶ τὸν καταστατικὸ χάρτη τῆς χώρας δὲ θὰ τὸν συντάσσει πιά ἡ αὐθαιρεσία, ἀλλὰ οἱ ἠθικὲς ἀξίες.

Μολονότι δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ δοθεῖ ἐκανοποιητικὴ λύση σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα, ὁ κίνδυνος πού διατρέχουμε ἀπ' τὴς ὑπερβασίες περιορίζεται ἄρκετὰ ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὸν ἀμυντικὸ ὄπλισμό μὲ τὸν ὁποῖο μᾶς ἐφοδίασε ἡ φύση. Μᾶς φυλάγουν καλύτεροι φρουροὶ ἀπὸ τὴν ἐπαγρύπνηση τῶν ἡγετῶν πού συνήθως ἐκλέγουμε. Ἡ κοινωνία ἀπαρτίζεται στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀπὸ νεαρὰ κι ἀσυλλόγιστα ἄτομα. Οἱ παλιοί, πού ἔχουν πείρα τῆς ὑποκρισίας τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν (ἀνάλογα μὲ τὸ πολίτευμα πού ἐπικρατεῖ) πεθαίνουν χωρὶς νὰ μεταβιδάσουν τὴ σοφία τους στοὺς γιούς τους. Τοῦτοι ἐδῶ πιστεύουν τυφλὰ σ' ὅ,τι τοὺς πεῖ ἡ ἐφημερίδα τους, ὅπως κι οἱ πατεράδες τους πίστευαν, στὴν ἴδια μ' αὐτοὺς ἡλικία, ὅ,τι τοὺς ἔλεγε ἡ ἐφημερίδα τοῦ καιροῦ τους. Μὲ μιὰ τέτοια ἀμαθῆ καὶ μωρόπιστη πλειοψηφία, τὰ κράτη γρήγορα θὰ καταστρέφονταν ἂν δὲν ὑπῆρχαν ὅρια πέρα ἀπ' τὰ ὁποῖα δὲ μπορεῖ νὰ προχωρήσει ἡ τρέλα κι ἡ φιλοδοξία τῶν κυβερνητῶν. Τὰ πράγματα ὑπακούουν, ὅπως κι οἱ ἄνθρωποι, σὲ νόμους, καὶ δὲν ἀνέχονται κακομεταχείριση πέρα ἀπ' ὀρισμένο σημεῖο. Ἡ ἰδιοκτησία πρέπει νὰ προστατεύεται. Τὸ στάρι δὲ θὰ βλαστήσει, ἂν τὸ χωράφι δὲν ὀργωθεῖ καὶ δὲ βωλοκοπηθεῖ· μὰ ὁ γεωργὸς δὲ θὰ τὸ σπείρει καὶ δὲ θὰ τ' ὀργώσει, ἂν οἱ πιθανότητες νὰ θερίσει δὲν εἶναι οὔτε μιὰ στίβ ἑκατό. Κάτω ἀπ' ὁποιο σύστημα, τὰ ἄτομα κι ἡ ἰδιοκτησία πρέπει νὰ ἔχουν καὶ θὰ ἔχουν μιὰν ἰσοζυγισμένη ἐλευθερία ἐνεργείας. Τὴν ἐκδηλώνουν ὅπως κι ἡ βλῆ ἐκδηλώνει τὴς ιδιότητές της. Κλείστε κάπου καλὰ μιὰ λίτρα χῶμα, κάντε το σκόνη, ὕψος, ἂν

μπορείτε, ἢ ἀέριο· πάντοτε θὰ ζυγίζει μιὰ λίτρα, καὶ θὰ ἐξασκεῖ πλεονῆμα ἢ ἔλλειψη βάρους μιᾶς λίτρας· κι οἱ ἰδιότητες ἐνὸς ἀτόμου, ἢ ἐξυπνάδα του κι ἢ ἠθικὴ του προσωπικότητα, θὰ ἐξασκοῦν κάτω ἀπ' ὅποιονδήποτε νόμο ἢ καταθλιπτικὴ τυραννία, τὴν ἐπιρροή τους, ἂν ὄχι ἀπροκάλυπτα, στὰ κρυφά· ἂν ὄχι μὲ τὸ νόμο, ἐναντιὰ του· ἂν ὄχι εὐεργετικά, ὑπονομευτικά· ἂν ὄχι μὲ τὴν ὑπακοή, μὲ τὴ βία.

Πόση εἶναι ἢ ἐπιρροή πού μπορεῖ ν' ἀσκήσει ἓνα ἄτομο εἶναι ἀδύνατο νὰ καθοριστεῖ, γιατί ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνα κράμα ἠθικῶν κι ὑπερφυσικῶν δυνάμεων. Κάτω ἀπ' τὴν κυριαρχία μιᾶς ἰδέας πού συνεπαίρνει τίς μᾶζες, ὅπως εἶναι ἢ πολιτικὴ ἐλευθερία ἢ ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς, οἱ δυνατότητες τῶν ἀτόμων ξεπερνοῦν κάθε πρόβλεψη. Ἐνα ἔθνος πού ὁμόθυμα μάχεται γιὰ τὴν ἐλευθερία ἢ ρίχνεται σὲ κατακτήσεις, καταρρακώνει τὰ δεδομένα τῆς ἀριθμητικῆς καὶ μπορεῖ νὰ κάνει θαυμαστά κατορθώματα, πού βρίσκονται σὲ φανερὴ δυσαναλογία μὲ τὰ μέσα πού διαθέτει· ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς Ἑλληνας, τοὺς Σαρακηνούς, τοὺς Ἑλβετούς, τοὺς Ἀμερικανούς καὶ τοὺς Γάλλους.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ κάθε τμήμα ἰδιοκτησίας, ὅσο μικρὸ κι ἂν εἶναι, περιέχει ἓνα δυναμικόν. Ἐνα σὲντ ἀντιπροσωπεύει μιὰ ὀρισμένη ποσότητα σταριοῦ ἢ ἄλλου ἀγαθοῦ. Ἡ ἀξία του βρίσκεται στὴν ἔκταση τῆς ἀνθρώπινης ζωτικῆς ἀνάγκης πού θεραπεύει. Παρέχει τόση ζεστασιά, τόσο ψωμί, τόσο νερό, τόση γῆ. Ὁ νόμος μπορεῖ νὰ μεταχειριστεῖ ὅπως θέλει τὸν κάτοχο τῆς ἰδιοκτησίας· ἢ οὐσιαστικὴ ἀξία τοῦ σὲντ θὰ ἐξακολουθήσει νὰ εἶναι ἢ ἴδια. Ὁ νόμος μπορεῖ σὲ μιὰ παράλογη ἰδιοτροπία του νὰ θεσπίσει πὼς ὅλοι θὰ ἔχουν δύναμη ἐκτὸς ἀπ' τοὺς ἰδιοκτῆτες· πὼς θὰ τοὺς στερήσει τὴν ψῆφο τους. Κι ὅμως, ἀπὸ ἓναν ὑπέρτερο νόμο, ἢ ἰδιοκτησία θὰ συνθέσει, χρόνο μὲ τὸ χρόνο, ἓναν κώδικα, πού τὸ κάθε ἄρθρο του θὰ σέβεται τὴν ἰδιοκτησία. Καὶ γραφέας τοῦ ἰδιοκτῆτη θὰ γίνεῖ ὁ ἀκτῆμονας. Ἐκεῖνο πού θὰ θέλουν νὰ κάνουν οἱ ἰδιοκτῆτες, θὰ τὸ κάνει ἢ συνολικὴ δύναμη τῆς ἰδιοκτησίας, εἴτε μὲ τὸ νόμο, εἴτε πηγαίνοντας ἐναντιὰ του. Φυσικὰ ἐννοῶ κάθε ἰδιοκτησία, ὄχι μονάχα τὴ μεγάλη. Τῆς συγκεντρωμένης ἰδιοκτησίας τῶν πλουσίων τὸ ἀντίρροπο εἶναι ἢ συναθροισμένη μικρὴ ἰδιοκτησία τῶν φτωχῶν πού συχνὰ τὴν ὑπερβάλλει. Κάθε ἄνθρωπος ὅλο καὶ κάτι κατέχει, ἂς εἶναι καὶ μόνο μιὰ ἀγελάδα ἢ ἓνα χεῖραμάξι ἢ τὰ χέρια του πού ἀπαρτίζουν καὶ τὴν ἰδιοκτησία του.

Ἡ ἴδια ἀναγκαιότητα πού ἀσφαλίζει τὰ δικαιώματα τῶν ἀτόμων καὶ τὰ δικαιώματα τῆς ἰδιοκτησίας ἐναντία στὴν κακοβουλία ἢ τὴν ἀφροσύνη τῶν κυβερνώντων, καθορίζει καὶ τὴ μορφή καὶ τίς μεθόδους διακυβέρνησης πού εἶναι ἰδιαίτερες γιὰ κάθε

ἔθνος καὶ τὶς συναισθηματικὲς τοῦ καταβολές, καὶ ποὺ δὲ μποροῦν νὰ μεταφερθοῦν καὶ νὰ ἐφαρμοστοῦν σ' ἄλλα κοινωνικὰ σύγολα. Σὲ τούτῃ τῇ χώρᾳ εἴμαστε πολὺ περήφανοι γιὰ τοὺς πολιτικούς μας θεσμούς, ποὺ εἶναι ξεχωριστοὶ σὲ τοῦτο μόνο: ὅτι ἔχουν προκύψει, ὅσο θυμούμαστε ἐμεῖς οἱ ζωντανοί, ἀπὸ τῆ φύση καὶ τὸ χαρακτήρα τοῦ λαοῦ ποὺ τὸν ἐκφράζουν μὲ περισσὴ ἀκρίβεια — καὶ ἐπιδειχτικὰ δείχνουμε ὅτι τοὺς προτιμοῦμε ἀπὸ ἄλλους θεσμούς ποὺ κατὰ καιροὺς ἴσχυσαν. Οἱ θεσμοὶ μας ὁμως δὲν εἶναι καλύτεροι, εἶναι καταλληλότεροι σχετικὰ μ' ἐμᾶς. Μπορεῖ νὰ εἴμαστε πειστικοὶ ὑποστηρίζοντας τὰ πλεονεκτήματα τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος στοὺς σύγχρονους καιρούς, μὰ σ' ἄλλες κοινωνίες ὅπου ἡ θρησκεία καθιέρωσε τὸ μοναρχικὸ πολίτευμα, ἐκεῖνο κι ὄχι τὸ δικό μας ἦταν τὸ κατάλληλο. Ἡ δημοκρατία ταιριάζει σ' ἐμᾶς καλύτερα, γιὰ τὸ θρησκευτικὸ μας αἶσθημα συμφωνεῖ καλύτερα μ' αὐτήν. Γεννημένοι δημοκράτες, δὲν εἴμαστε μὲ κανέναν τρόπο οἱ ἀρμόδιοι νὰ κρίνουμε τὴ μοναρχία, ἢ ὅποιον γιὰ τοὺς πατεράδες μας ποὺ ζοῦσαν πιστεύοντας στὴ μοναρχικὴ ἰδέα, ἦταν, σχετικὰ μ' αὐτούς, ἡ σωστή. Μὰ οἱ θεσμοὶ μας, μολονότι συντονισμένοι μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, δὲν εἶναι κι ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὰ πρακτικὰ μειονεκτήματα ποὺ δυσφήμησαν τ' ἄλλα πολιτεύματα. Κάθε κράτος εἶναι διεφθαρμένο. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν μιὰ δοκιμασμένη ἀτομικὴ ἠθικὴ πρέπει νὰ μὴν ὑπακούουν ἀπόλυτα στοὺς νόμους. Καμιὰ σάτιρα ἐνάντια στὴν ἐξουσία δὲ μπορεῖ νὰ ἰσοσταθμίσει τὴν αὐστηρότητα τῆς μομφῆς ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴν ἴδια τὴ λέξη πολιτική, συνώνυμη ἐδῶ κι αἰῶνες τῆς πονηρίας, καὶ ποὺ ὑποδηλώνει ὅτι τὸ Κράτος εἶναι μιὰ ἀπάτη.

Ἡ ἴδια εὐεργετικὴ ἀναγκαιότητα ἀλλὰ κι ἡ ἴδια πρακτικὴ διαφθορὰ ὑπάρχουν στὰ κόμματα, ποὺ συγκροτοῦν τὸ Κράτος, καὶ ποὺ χωρίζονται σὲ συμπολίτευση κι ἀντιπολίτευση. Τὰ κόμματα θεμελιώνονται κι αὐτὰ στὶς ἐνστικτώδεις παρορμήσεις τῶν ἀνθρώπων, ποὺ εἶναι κι οἱ περισσότερο ἀσφαλεῖς ἑδηγοὶ τοὺς πρὸς τὶς ζωτικὲς ἐπιδιώξεις τοὺς παρ' ὅσο ἡ εὐστροφὴ πολυπραγμοσύνη τῶν κομματάρχων. Στὴν καταγωγὴ τῶν κομμάτων δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ φυσικὰ ἀνώμαλο, μονάχα ποὺ προβάλλουν κάπως μονολιθικὰ μιὰ πραγματικὴ καὶ μόνιμη ἀνάγκη. Εἶναι στὸ χέρι μας νὰ ἐπικρίνουμε τοὺς ὁπαδοὺς ἐνὸς πολιτικοῦ κόμματος ποὺ δὲν μποροῦν νὰ δώσουν ἄλλη δικαιολόγησι τοῦ πολιτικοῦ προανατολισμοῦ τοὺς ἔξω ἀπ' τὴν ἀνάγκη νὰ προασπίσουν τὰ συμφέροντά τους, ὅπως κανεὶς δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ καταδικάζουμε τὸν ἀνατολικὸ ἀνεμοῦ ἢ τὴν παγωνιά — ἢ ἐπικρισή μας δὲ θὰ ἔχει καμιὰν ἀξία. Ἡ διαφωνία μας ὁμως μαζί τους θὰ ἔχει βάση ὅταν παρατήσουν τοῦτοι τὴ ριζωμένη καὶ φυσιολογικὴ τους τοποθέτησι καὶ ὑπακούοντας

σὲ προστάγματα κάποιων ἀρχηγῶν μὲ προσωπικὰ κίνητρα, ἀρχί-
 σουν γὰ ὑποστηρίζουν συνθήματα ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ συμφωνοῦν
 μὲ τὶς πεποιθήσεις τους. Τὸ κόμμα ἀκατάπαυστα ὑπονομεύεται
 ἀπὸ τὴ διαφθορὰ τῶν μελῶν του. Ἐνῶ ὅμως ἀπαλλάσσουμε τὴν
 δμάδα ἀπὸ τ' ἀμαρτήματα, δὲ μπορούμε γὰ ἐπεκτείνουμε τὴν
 ἴδια σπλαχνικὴ εὐεργεσία καὶ στοὺς ἡγέτες της. Αὐτοὶ θερίζουν
 τὰ ὅσα ἔσπειραν στὶς μάζες ποὺ τοὺς ἀκολούθησαν. Κατὰ κανόνα
 τὰ κόμματά μας εἶναι κόμματα περιστάσεων κι ὄχι κόμματα
 ἀρχῶν· κάποτε ὑποστηρίζεται ἡ ἀγροτικὴ πολιτικὴ ἐνάντια
 στὴν ἐμπορικὴ· κάποτε ἡ κεφαλαιοκρατικὴ ἐνάντια στὴν ἐργατι-
 κή — δηλαδὴ κομματικὰ προγράμματα ποὺ εἶναι ταυτόσημα στὴ
 βαθύτερη ἠθικὴ τους φύση καὶ ποὺ μπορούν γὰ διαδεχτοῦν τὸ ἓνα
 τ' ἄλλο χρησιμοποιώντας διαδοχικὰ τὰ ἴδια τὰ στοιχεῖα τῆς ἀν-
 τίθετης πρὸς αὐτὰ πολιτικῆς. Κόμματα ἀρχῶν, ὅπως τῶν θρη-
 σκευτικῶν δοξασιῶν, ἢ τοῦ ἐλεύθερου ἐμπορίου, ἢ τῆς καθολικῆς
 ψήφου, ἢ τῆς καταργήσεως τῆς δουλείας καὶ τῆς θανατικῆς ποι-
 νῆς — τελικὰ ἐκφυλίζονται σὲ μεμονωμένες προσπάθειες, ἢ ξεση-
 κῶνουν γιὰ ἓνα διάστημα μονάχα κάποιον ἐνθουσιασμό. Τὸ κακὸ
 μὲ τὰ μεγάλα μας κόμματα τούτης τῆς χώρας (ποὺ μπορούν γὰ
 θεωρηθοῦν ἀντιπροσωπευτικὰ τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἐπικρατοῦν)
 εἶναι ὅτι δὲ θεμελιώνονται στὸ στέρεο καὶ φυσικὸ τους ἔδαφος
 ὅπου τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ ἀνήκει, μὰ παρακινουῦνται στὴν ὑποστή-
 ριξη τοπικῶν ἢ ἐπίκαιρων θεμάτων ποὺ δὲν εἶναι μὲ κανέναν
 τρόπο ἐπιβοηθητικὰ γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ συνόλου. Γιὰ τὰ δύο
 μεγάλα κόμματα ποὺ μοιράζονται, αὐτὴ τὴ στιγμή, τὴν πολιτικὴ
 βούληση τοῦ ἔθνους, μπορῶ γὰ πῶ ὅτι τὸ ἓνα ἔχει τὶς καλύτερες
 προθέσεις καὶ τ' ἄλλο τὰ καλύτερα πρόσωπα. Ὁ φιλόσοφος,
 ὁ ποιητὴς ἢ ὁ ἄνθρωπος μὲ θρησκευτικὴ συνείδηση ἢ ἤθελε φυ-
 σικὰ γὰ δώσει τὴν ψήφο του στοὺς δημοκράτες, γιὰ τὴν ἐλευθε-
 ρία τῶν συναλλαγῶν, γιὰ τὴν πλατειὰν ἐπέκταση τοῦ ἐκλογικοῦ
 δικαιώματος, γιὰ τὴν κατάργηση τῶν ἀπάνθρωπων ποινικῶν δια-
 τάξεων καὶ γιὰ τὴ μὲ κάθε τρόπο διευκόλυνση τῶν νέων καὶ τῶν
 φτωχῶν πρὸς τὴν ἐπιτυχία καὶ τὴν ἀνακούφιση. Μὰ σπάνια μπο-
 ρεῖ γὰ παραδεχτεῖ τὰ πρόσωπα ποὺ τὸ ἀποκαλούμενο λαϊκὸ αὐτὸ
 κόμμα προβάλλει σὰν ἐκπροσώπους αὐτῶν τῶν ἐπιδιώξεων. Δὲν
 εἶναι ἄτομα ποὺ κλείνουν μέσα στὴν καρδιά τους τοὺς μεγάλους
 αὐτοὺς σκοποὺς ποὺ εἶναι τὰ ἰδανικὰ κι ἡ ἐλπίδα τῆς δημοκρα-
 τικῆς ὑπόθεσης. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀμερικανικοῦ ριζοσπαστισμοῦ
 μας εἶναι ἀπρογραμμάτιστο κι ὀλέθριο· δὲν ἔχει μέσα του ἀγάπη·
 δὲν ἔχει ἰδανικὰ ἀνώτερα καὶ σύμφωνα μὲ τὴ θεϊκὴ ἐπιταγή, μὰ
 ζητεῖ γὰ καταλύσει, κινούμενο ἀπὸ αἰσθήματα μίσους κι ἐγωί-
 σμοῦ. Ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος πάλι, τὸ κόμμα τῶν συντηρητικῶν ἀρ-
 χῶν, ποὺ τὸ συγκροτεῖ ἢ πιδὸ μετριοπαθῆς, ἢ πιδὸ ἱκανῆ κι ἢ πιδὸ

καλλιεργημένη μερίδα του πληθυσμού, είναι δειλό και περιορίζεται σ' ένα και μοναδικό σκοπό: την περιφρούρηση της ιδιοκτησίας. Δέ διεκδικεί δικαιώματα, δέν έχει έφεση για κάτι καλύτερο, δέ στιγματίζει τις άδικοπραγίες, δέν προτείνει μέτρα αποτελεσματικής βελτίωσης· δέν του άρέσει νά οικοδομεῖ, νά γράφει, ν' αγαπᾷ τήν καλλιτεχνία, νά τονώνει τή θρησκεία, νά ιδρύει σχολεία, νά έγθαρρύνει τήν έπιστήμη, νά χειραφετεῖ τοὺς δούλους, νά συμπονάει τὸ φτωχό, τὸν Ἰνδιάνο και τὸ μετανάστη. Κι ἔτσι, εἴτε τὸ ένα, εἴτε τὸ ἄλλο κόμμα ἔρθει στήν ἐξουσία, ὁ κόσμος δέν έχει νά περιμένει κανένα ὄφελος για τις ἐπιστήμες, τις τέχνες ἢ τήν κοινωνική πρόνοια, πού νά εἶναι ἀνάλογο μέ τις δυνατότητες τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τοῦ ἔθνους.

Ὡστόσο τὰ μειονεκτήματα αὐτά δέ μέ κάνουν ν' ἀπελπίζομαι για τή δημοκρατία μας. Δέν εἶμαστε ἔρμαια τοῦ κυματοδάρμου τῆς τύχης. Και μέσα στο στυγνὸ ἀνταγωνισμό τῶν κομμάτων, ἡ ἀνθρώπινη φύση έχει τή δυνατότητα τῆς ἀμυνας και τῆς αὐτοπροστασίας· ὅπως και τὰ παιδιὰ τῶν καταδίκων τοῦ Μπότανυ Μπέυ διατηροῦν τὰ ἴδια ὑγιᾶ ἠθικά κριτήρια μέ τ' ἄλλα παιδιὰ, παρ' ὅλη τή ἐνδεχόμενη ὀλέθρια επίδραση τοῦ περιβάλλοντος. Πολῖτες φεουδαρχικῶν καθεστώτων νιώθουν τρόμο μπροστά στοὺς δημοκρατικούς θεσμούς μας πού γλιστροῦν πρὸς τήν ἀναρχία, κι οἱ γεροντότεροι και πιὸ συντηρητικοὶ ἀπὸ μᾶς ἔχουν μάθει ἀπ' τοὺς Εὐρωπαίους νά κοιτάζουν μέ κάποιο ἐνδόμυχο φόβο τήν ἀσυμμάζευτη ἐλευθερία μας. Λένε για μᾶς πὼς στήν ἔρμηνεία τοῦ Συντάγματος και στή δεσποτεία τῆς κοινῆς γνώμης δέν ἔχουμε ὄρια· ἄλλος πάλι ξένος παρατηρητῆς νομίζει πὼς ἡ ἀσφάλεια τῆς κοινωνίας μας βρίσκεται στήν ἱερότητα πού ἀποδίνουμε στο γάμο· κι ἄλλος στον καλδινισμό μας. Ὁ Φίσερ "Εἶμς πάντως αἰτιολόγησε πιὸ εὐστοχα ἀπ' ὅλους τή σταθερότητα τοῦ δημοκρατικοῦ καθεστώτος, λέγοντας πὼς ἡ μοναρχία εἶναι ἓνα ἐμπορικὸ καράδι, καλοτάξιδο, μὰ πού κάποτε πέφτει στίς ξέρες και πάει στο φουῆτο, ἐνῶ ἡ δημοκρατία εἶναι μιὰ σχεδία πού δέ βουλιάζει ποτέ, ἐκεῖνοι ὅμως πού βρίσκονται ἐπάνω της ἔχουνε τὰ πόδια τους διαρκῶς στο νερό. Μὰ κανένας τύπος πολιτεύματος δέν έχει ἐπικίνδυνες κι ἀνεπαγόρθωτες συνέπειες όταν φύλακας ἄγγελος στέκεται στο πλευρό μας ἢ φύση τῶν πραγμάτων. Δέν έχει σημασία πόσων τόννων εἶναι ἡ πίεση τῆς ἀτμοσφαιρας ἐπάνω μας, ἐφ' ὅσον ἰσοδύναμη πίεση ἀντιστέκεται στοὺς πνεύμονές μας. Αὐξήστε τὸν ὄγκο χίλιες φορές· ὅσα ἢ ἀντίσταση θά ἐξισώνεται μέ τήν ἐνέργεια, δέν ὑπάρχει κίνδυνος νά μᾶς συντρίψει. Ἡ ὕπαρξη τῶν δύο πόλων, τῶν δύο δυνάμεων, τῆς κεντρομόλας και τῆς φυγόκεντρης, εἶναι παγκόσμια, κι ἡ καθεμιά ἀπ' αὐτὲς τις δυνάμεις μέ τήν ἐνέργειά της ἀναπτύσσει

τήν ἄλλη. Ἡ ἀχαλίνωτη ἐλευθερία δημιουργεῖ ἀπάνθρωπη συνείδηση. Ἡ ἔλλειψη πάλι ἐλευθερίας, μὲ τὴν αὐστηρότητα τοῦ νόμου καὶ τῶν τελετουργικῶν τύπων, ἀποναρκίηνει τὴν συνείδηση. Ὁ νόμος τοῦ Λύντς ἐπικρατεῖ μονάχα ἐκεῖ ὅπου ἐπικρατοῦν τ' ἄγρια ἐνστικτα καὶ τὰ καπετανάτα. Ἡ ὀχλοκρατία ὁμως δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ καθεστῶς τὸ συμφέρον καθενὸς ἀπαιτεῖ τὴν ἐξάλειψή της, καὶ μονάχα ἡ δικαιοσύνη ἱκανοποιεῖ ὅλους.

Πρέπει νὰ ἔχουμε ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη στὴν εὐεργετικὴ ἀναγκαιότητα ποὺ ἐνυπάρχει σ' ὅλους τοὺς νόμους. Ἡ ἀνθρώπινη φύση ἐκφράζεται σ' αὐτοὺς τόσο πιστὰ ὅσο καὶ στ' ἀγάλματα, στὰ τραγοῦδια καὶ στοὺς σιδηροδρόμους· καὶ μιὰ ἐπιτομὴ τῶν κωδίκων τῶν ἐθνῶν θὰ ἦταν ἀντιγραφή τῆς κοινῆς συνείδησης. Τὰ Κράτη ἔχουν τὴν καταγωγή τους στὴν ἠθικὴ ταυτότητα τῶν ἀνθρώπων. Ὅ,τι ἀποτελεῖ δικαιολόγησι γιὰ τὸν ἓνα εἶναι δικαιολόγησι καὶ γιὰ τὸν ἄλλο, καὶ γιὰ κάθε τρίτο. Ὑπάρχει κάποια μέση ὁδὸς ποὺ ἱκανοποιεῖ ὅλα τὰ μέρη. Ὁ κάθε ἄνθρωπος καὶ γιὰ τὴν πιὸ ἀπλή πίστη του καὶ τίς πράξεις του ἀναφέρεται σὲ κάποια ἀναμφισβήτητὴ ἰδιότητά τους ποὺ τὴν ὀνομάζει Ἀλήθεια ἢ Ἱερότητα. Σὲ τούτην ὅλοι οἱ ἄλλοι συμφωνοῦν, ἀλλὰ μονάχα σ' αὐτήν· ὄχι σὲ τί εἶναι καλὸ νὰ τρῶνε, τί εἶναι καλὸ νὰ φοροῦνε, πῶς νὰ χρησιμοποιοῦνε πρόσφορα τὸ χρόνο τους ἢ πόση γῆ ἢ βοήθεια δικαιοῦνται ν' ἀξιῶσουν. Αὐτὴ τὴν ἀλήθεια, ποὺ εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ καθενός, προσπαθοῦν νὰ ἐφαρμόσουν οἱ ἄνθρωποι στὴ διανομὴ τῆς γῆς, στὸν καταμερισμὸ τῶν ὑπηρεσιῶν, στὴν προστασία τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἰδιοκτησίας. Οἱ πρῶτες τους προσπάθειες εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, πολὺ ἀδύνατες. Ὡστόσο ὁ ὑπέρτατος κυβερνήτης εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια· ἀλλιώτικα, ἢ κάθε κρατικὴ ἐξουσία γίνεται μιὰ κίβδηλη θεοκρατία. Ἡ ἰδέα τὴν ὁποία προσπαθεῖ καθεμιὰ κοινωνία νὰ ἐμφυσήσει στοὺς νόμους της, εἶναι ἐκείνη ποὺ θὰ πρότεινε κι ὁ σοφὸς καὶ δίκαιος ἄνθρωπος. Μὰ ἐπειδὴ ἡ ἰδέα δὲ μπορεῖ νὰ βρεῖ στὴ φύση τὸν σοφὸ καὶ τὸν δίκαιο, μηχανεύεται πλῆθος ἐπινοήματα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐξουσιαστικὴ ἐκφρασί της: εἴτε προκαλώντας δημοψήφισμα γιὰ τὴ λύση κάθε ζητήματος· εἴτε ἐφευρίσκοντας τὴν ἐμμεση ἐκλογή, ὅποτε ἔχουμε ἀντιπροσώπους τοῦ συνόλου· εἴτε τὴν ἐκλογή τῶν ἀρίστων· εἴτε τέλος, γιὰ νὰ κατοχυρωθεῖ ἡ δραστηριότητα τῶν μέτρων κι ἡ ἐσωτερικὴ εἰρήνευση, γίνετα ἡ ἀνάθεση τῆς ἐξουσίας σ' ἓναν ποὺ διαλέγει τοὺς συνεργάτες του. Ὅλοι οἱ τύποι διακυβέρνησης εἶναι ἐκφράσεις καὶ σύμβολα μιᾶς διαχρονικῆς ἐξουσίας ποὺ εἶναι κοινὴ σ' ὅλα τὰ καθεστῶτα κι ἀνεξάρτητη ἀπ' τοὺς ἀριθμούς.

Ἡ φύση τοῦ κάθε ἀνθρώπου εἶναι μιὰ ἐπαρκὴς ἐξήγησι τοῦ χαρακτήρα τῶν συνανθρώπων του. Ὅ,τι εἶναι δίκαιο κι ὅ,τι εἶναι

ἄδικο γιὰ μένα, εἶναι δίκαιο κι ἄδικο καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους. Ὅταν κάνω ὅ,τι εἶναι πρόσφορο γιὰ μένα, κι ἀπέχω νὰ κάνω ὅ,τι εἶναι ἀπρόσφορο, ὁ γείτονάς μου κι ἐγὼ θὰ βρεθοῦμε σύμφωνοι γιὰ τὶς ἀμοιβαῖες ἐπιδιώξεις μας, καὶ θὰ μπορέσουμε νὰ συνεργαστοῦμε γιὰ κάποιο σκοπό. Μὰ ὅταν νομίζω ἀνεπαρκῆ τὴν κυριαρχία μου κι ἐκτείνομαι καὶ στὸ δικό του τομέα, τότε ὑπερβαίνω τὸ νόμο τῆς ἀληθείας, κι ἡ ἄρμονία τῶν σχέσεών μας καταστρέφεται. Μπορεῖ ἐκεῖνος νὰ μὴν καταφέρνει νὰ ἐκφράσει ἀκριθῶς σὲ τί τὸν ἀδίκησα, ἴσως γιὰτι ἐνδέχεται ἐγὼ νὰ κατέχω περισσότερη ἐξουσία ἢ δύναμη, μὰ ἡ ἀδικία ὑπάρχει, κι ὅπως κάθε ἀδικία, δὲν κάνει κακὸ μονάχα στὸν ἀδικούμενο, μὰ καὶ στὸν ἀδικητῆ. Ἡ ἀγάπη κι ἡ φύση δὲν ἐπιβάλλουν τὴν ὑποταγή ἢ βία εἶναι ἐκείνη πού τὴν ἐπιβάλλει. Αὐτὴ ἡ ἐπιβολὴ στὶς πεποιθήσεις τοῦ ἄλλου εἶναι τὸ μεγάλο σφάλμα ὅλων τῶν ἐξουσιῶν. Ὅ,τι συμβαίνει ἀνάμεσα σὲ δύο ἀνθρώπους συμβαίνει κι ἀνάμεσα σ' ἕνα καὶ στὸ πλῆθος, μόνο πού δὲν εἶναι εὐκολα ἀντιληπτό. Διακρίνω ἄρκετὰ καλὰ ποιά διαφορὰ ὑπάρχει στὸ νὰ ὑπακούσω στὸν ἑαυτό μου καὶ στὸ νὰ κάνω κάποιον ἄλλο νὰ μὲ ὑπακούσει· ὅταν ὅμως τὸ ἕνα τέταρτο τοῦ ἀνθρώπινου γένους μοῦ ἐπιβάλλει τί νὰ κάνω, πρέπει νὰ βρεθῶ σὲ πολὺ στενόχωρες περιστάσεις, γιὰ νὰ ὄω καθαρὰ πόσον παραλογισμό κρύβει ἡ ἐπιταγὴ τους. Ἀπ' αὐτὸ κρίνουμε πῶς καὶ κάθε κοινωνικὴ σκοπιμότητα φαίνεται πολὺ λιγώτερο σαφῆς καὶ θεμελιωμένη ἀπὸ ὅσο οἱ προσωπικὲς μας ἐπιδιώξεις. Γιατὶ κάθε νόμος ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνους πού ἐμεῖς τάσσουμε στὸν ἑαυτό μας, μᾶς κάνει φιλύποπτους. Ἄν τοποθετηθῶ στὴν ἴδια θέση μὲ τὸ παιδί μου, κι ἀντιμετωπίσουμε μὲ ὅρους ἀμοιβαῖα κατανοητοῦς μιὰ κατάσταση, τὸ συμπέρασμά μας εἶναι νόμος γιὰ ἐκεῖνο καὶ γιὰ μένα. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὑπάρχουμε κι οἱ δύο. Ὅμως ἂν, χωρὶς νὰ προσπαθῆσω νὰ τὸ κάνω μέτοχο τῆς σκέψης μου, τὸ διατάξω μ' αὐτὴν ἢ ἐκείνη τὴν ἀπόφασή μου, ποτὲ δὲ θὰ μὲ ὑπακούσει. Αὐτὴ εἶναι κι ἡ ἱστορία τῶν ἐξουσιῶν — ὁ ἕνας νὰ κάνει κάτι πού νὰ δεσμεύει τὸν ἄλλο. Χωρὶς νὰ μὲ γνωρίζει κάποιος, μὲ φορολογεῖ ἀπὸ μακριὰ ἀτενίζοντάς με διατάζει, ἕνα μέρος τοῦ μόχθου μου νὰ πηγαίνει σὲ τούτη ἢ σ' ἐκείνη τὴ φαντασιόπληχτη ἰδιοτροπία του. Καὶ γὰ ποῖο εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα: Ἀπ' ὅλα τὰ χρέη τους οἱ ἀνθρώποι πληρώνουν μὲ λιγώτερη προθυμία τοὺς φόρους. Τί κατάπτωση γιὰ τὴν ἐξουσία! Νὰ πιστεύουν οἱ πολῖτες πῶς ὅ,τι κι ἂν ἀγοράσουν πᾶνε χαλάλι τὰ λεφτά τους, ἐνῶ σὰν πληρώνουν φόρους νὰ τὰ θεωροῦν λεφτὰ πεταμένα...

Ἐπομένως ὅσο λιγώτερη εἶναι ἡ ἐξουσία, λιγώτεροι οἱ νόμοι, λιγώτερα τὰ μέσα ἐπιβολῆς, τόσο τὸ καλύτερο. Τὸ ἀντίδοτο στὴν ἐπίσημη ἐξουσία θ' ἀποτελέσει ἡ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπι-

του χαρακτήρα κι ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ἀτομικότητας· ἡ προβολή τοῦ ἀμεσου ὀργάνου κι ἡ κατάργηση τῆς γραφειοκρατίας· ἡ ἀνάθεση ἀρμοδιοτήτων στὸν σοφὸ καὶ τὸν δίκαιο, ποὺ τώρα, ὡς τὸ παραδεχτοῦμε, βρίσκεται ἔξω ἀπ' τὰ δημόσια λειτουργήματα. Ὁ ἀνθρώπινος χαρακτήρας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ καθορίσει πόση ἐλευθερία πρέπει νὰ δοθεῖ, σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή, πόση παιδεία, πόση πρόοδος, πόση ἀλλαγὴ· ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπινου χαρακτήρα εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς Φύσης· ἡ στέψη ἐκείνου ποὺ θὰ γίνεῖ μονάρχης τῆς. Ὁ σοφὸς κι ὁ δίκαιος ὑπάρχει γιὰ νὰ «παιδεύσει» τὸ Κράτος, καὶ μὲ τὴν ἔλευση τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ δίκαιου τὸ Κράτος θ' αὐτοκαταργηθεῖ. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ὀλοκληρωμένου, τοῦ τέλειου ἀτόμου καθιστᾷ τὸ Κράτος περιττό. Κράτος εἶναι ὁ σοφός. Δὲ χρειάζεται στρατοὺς, ὄχυρά ἢ στόλους — γιὰτὶ ἀγαπάει ὑπερβολικὰ τοὺς ἀνθρώπους. Δὲ χρειάζεται διωροδοκίες, οὔτε τελετές, οὔτε ἀνάκτορα γιὰ νὰ κερδίσει ὑποτακτικούς· οὔτε πλεονεκτικὲς θέσεις, οὔτε εὐνοϊκὲς συνθήκες. Δὲ χρειάζεται βιβλιοθήκες, γιὰτὶ δὲν ἔχασε τὴν ἱκανότητα νὰ σκέφτεται· οὔτε ἐκκλησίες, γιὰτὶ εἶναι ὁ ἴδιος προφήτης· οὔτε καταστατικούς χάρτες, γιὰτὶ εἶναι ὁ νομοθέτης· οὔτε χρήματα, γιὰτὶ ὁ ἴδιος εἶναι μέτρον ἀξίας· οὔτε περιοδεῖες, γιὰτὶ ὅπου κι ἂν βρίσκεται εἶναι παντοῦ· οὔτε πεῖρα, γιὰτὶ ἡ δύναμη τοῦ δημιουργοῦ ἀκτινοβολεῖ ἀπὸ μέσα του καὶ θεωρεῖ μὲ τὰ μάτια του τὸν κόσμον. Δὲν ἔχει προσωπικούς φίλους, γιὰτὶ ὅποιος κατέχει τὸ χάρισμα νὰ συγκεντρώνει στὸ πρόσωπό του τὴν ἐκτίμηση καὶ τὴν εὐλάβεια ὄλων τῶν ἀνθρώπων, δὲ χρειάζεται σύντροφο.

Νομίζουμε πὼς ὁ πολιτισμὸς μας ἔφτασε στὸ ἀπόγειό του, μ' ἀκόμα εἴμαστε στὸ αὐγινὸ λάλημα τοῦ πετεινοῦ. Στὴ βάρβαρη κοινωνία μας ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ χαρακτήρα του διατρέχει τὸ νηπιακὸ τῆς στάδιο. Ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ χαρακτήρα, σὰν μιᾶς νέας πολιτικῆς δυνάμεως, ποὺ θ' ἀναφανεῖ σὰ δικαιοκρίτης ἐξουσιαστῆς νὰ γκρεμίσει ὄλους τοὺς δυνάστες ἀπ' τὸ θρόνο τους, δὲν ἔχει γίνεῖ ἀκόμα αἰσθητή. Ὁ Μάλθους κι ὁ Ρικάρντο τὴν παρατρέχουν· τὰ μητρῶα δὲν τὴν καταχωρίζουν· τὰ λεξικά σωπαίνουν· τὸ μήνυμα τοῦ Προέδρου κι ὁ λόγος τῆς Βασίλισσας οὔτε κἀν τὴν ἀναφέρουν· κι ὁμως ὑπάρχει. Ἡ κάθε σκέψη ποὺ τὰ ἰδιοφυῆ πνεύματα σπείρουν στὸν ἀνεμο, βοηθεῖ στὸ ν' ἀλλάξει ὄψη ὁ κόσμος. Οἱ μονομάχοι καὶ κάτω ἀπ' τὶς πανοπλίες καὶ τὰ κομπαστικὰ φερσίματα τοῦ ἀντιπάλου τους νιώθουν τὴν πραγματικὴ του ἀξία. Πιστεύω πὼς ὄλος αὐτὸς ὁ ἀγὼνας γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ προκοπὴ κι ἡ φιλοδοξία εἶναι ἔμμεσες ὁμολογίες πὼς ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ἀνοδικὴ ἔφεση στὸν ἀνθρώπο· καὶ πὼς οἱ ἐπιτυχίες σ' αὐτοὺς τοὺς τομεῖς εἶναι τὰ ἐξευτελιστικὰ βραβεῖα — ὄχι στέφανοι δάφνης, μὰ ἓνα συκὸφυλλο γιὰ

νά σκεπάσει ἡ ψυχὴ τὴ γύμνια τῆς. Βλέπω παντοῦ αὐτὴ τὴν προσπάθεια νὰ δείξουμε πὼς κάτι κάνουμε. Ἐπειδὴ γινώθουμε κατὰ βάθος μάς πόσα μεγάλα καὶ θαυμαστά περιμένει ἀπὸ μᾶς ἡ ψυχὴ, σπεύδουμε νὰ ἐπιδείξουμε κάποια καπατσοσύνη, κάποια φτηνοῦκανότητα σὰν ὑποκατάστατο τῆς πραγματικῆς ἀξίας. Μέσα μάς σκηνώνει ἡ συνείδηση πὼς δικαιούμαστε στὴν ἀνάπλαση ἐνὸς ὑπέροχου χαρακτήρα, μὰ δλοένα προσπαθοῦμε νὰ τὴ νοθεύσουμε. Ἔχει ὁ καθένας μάς κάποια ἱκανότητα νὰ κάνει κάτι χρήσιμο, κάτι χαριτωμένο, ἢ κάτι διασκεδαστικό, ἢ κερδοφόρο. Καὶ τὸ κάνουμε σὰ μιὰ δικαιολογία πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ τὸν ἑαυτὸ μάς, γιατί δὲ φτάσαμε στὸ ἐπίπεδο μιᾶς πνευματικώτερης, καλύτερης, κι ἀνώτερης ζωῆς. Μὰ τοῦτα τὰ ἀβάθα ἔργα μάς, ὅσο κι ἂν προσελκύουν τὴν προσοχὴ τῶν ἄλλων, ἐμᾶς δὲ μᾶς ἱκανοποιοῦν. Μπορεῖ νὰ ρίχνουν στάχτη στὰ μάτια τῶν ἄλλων, μὰ δὲν ἀπαλύνουν τίς ρυτίδες τοῦ μετώπου μάς, οὔτε ἀπλώνουν στὴν ψυχὴ μάς τὴ γαλήνη τοῦ πραγματικὰ δυνατοῦ. Ἡ ζωὴ μάς τότε γίνεται ἕνας διαρκῆς κἀνονας ἐξιλασμοῦ. Ἡ ἀσκήση τῶν πρακτικῶν ἱκανοτήτων μάς (χωρὶς τὸ πνευματικὸ ὑπόβαθρο) γίνεται ἕνα εἶδος βασανισμοῦ, κι ἀτενίζουμε πρὸς τὸ ὑπέροχα θαυμαστὸ μὲ κάποιο αἰσθημα ταπεινώσεως, σὰ νὰ εἶναι κάτι τὸ ἀπροσπέλαστο καὶ τὸ ὀριστικὰ χαμένο, κι ὄχι ἡ ἔκφραση τῆς οὐσιαστικῆς ὑπόστασῆς μάς. Πολλὰ ἄτομα μὲ ἱκανότητες σπουδαῖες φανερώνουν κάποια σιωπηλὴ ἀνικανοποίησι. Εἶναι σὰ νὰ λένε: «Αὐτὸς ποὺ βλέπετε δὲν εἶναι ὁλόκληρος ὁ ἑαυτὸς μου». Γερουσιαστὲς καὶ πρόεδροι ἀνέβηκαν στ' ἀξιώματά τους μὲ κόπο πολὺ, ὄχι γιατί πίστευαν πὼς ἔχουν οἱ θέσεις αὐτὲς κάτι τὸ ξεχωριστὸ εὐχάριστο, μὰ σὰ μιὰ ἀπολογία γιατί δὲ μπόρεσαν νὰ φτάσουν στίς ἀληθινὰς ἀξίες, καὶ γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν τὸν ἀνδρισμὸ τους στὰ μάτια μάς. Αὐτὴ ἡ περίβλεπτη καθέδρα τους εἶναι κι ἕνα ὑποκατάστατο ἱκανοποίησις γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους ἐπειδὴ ὑπῆρξαν φτωχοί, παγεροὶ καὶ σκληροὶ στὴν ψυχὴ. Καὶ πρέπει νὰ κάνουν αὐτὸ ποὺ μποροῦν. Ὅπως ἕνα εἶδος δασόβιων ζώων ποὺ δὲν ἔχουν ἄλλες ἱκανότητες παρὰ μιὰν εὐκίνητη οὐρὰ ποὺ μπορεῖ κι ἀρπάζει· κι ἔτσι μονάχα ν' ἀναρριχῶνται μποροῦν ἢ νὰ σέρνονται. Ἄν ἕνας ἄνθρωπος εἶναι τόσο πλούσιος προικισμένος μὲ ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ προσόντα ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ δημιουργεῖ δεσμοὺς μὲ τοὺς ἄριστους καὶ νὰ ἐξευγενίζει τὴ ζωὴ μὲ τὴ γλυκύτητα καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς συμπεριφορᾶς του, μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐκμαιεῦσει τὴν εὐνοια τῶν κομματικῶν κλικῶν καὶ τῶν ἐφημερίδων, καὶ νὰ φιλοδοξήσει φίλιες τόσο σαθρὲς καὶ πομπώδεις ὅπως πάντα εἶναι οἱ φίλιες τῶν πολιτικῶν; Ἀσφαλῶς ὅποιος μπορεῖ νὰ εἶναι εἰλικρινῆς δὲν ἔχει κανένα λόγον νὰ εἶναι τσαρλατάνος.

Οἱ τάσεις τῶν καιρῶν εὐνοοῦν τὴν αὐθόρμητη ἀνάπλαση τῆς

αυτεξουσιότητας κι αφήνουν στο άτομο ελευθερία ενεργείας ώστε μόνο του να έχει την ευθύνη των ενδεχόμενων ανταμοιβών ή κυρώσεων· κι αυτή ή αυθόρμητη δύναμη ενεργεί με πολύ περισσότερη δραστηριότητα όσο οι τεχνητοί περιορισμοί είναι μεγαλύτεροι. Η κίνηση προς αυτή την κατεύθυνση είναι ιδιαίτερα εκδηλη στους σύγχρονους καιρούς. Έγιναν βέβαια πολλές υπερβάσεις, μα ή ουσία των επαναστατικών κινήματων δεν επηρεάστηκε απ' την όρμη των επαναστατών· γιατί το κίνητρο για μιὰ μεταρρύθμιση, για μιὰ ανανέωση, είναι ήθικη δύναμη. Δεν υιοθετήθηκε από κανένα κόμμα, σ' όλη την πρόοδο της ιστορίας, κι ούτε μπορεί να υιοθετηθεί. Γιατί είναι μιὰ δύναμη που χωρίζει το άτομο απ' το κόμμα, και ταυτόχρονα το ενώνει με τη φυλή. Υπόσχεται μιὰν αναγνώριση υπέρτερων δικαιωμάτων από τα δικαιώματα της προσωπικής προστασίας και της ασφάλειας της ιδιοκτησίας. Ο άνθρωπος έχει δικαίωμα στο να του παρέχουν εργασία, στο να τον εμπιστεύονται, στο να τον αγαπούν, στο να τον σέβονται. Η δύναμη της αγάπης, σὰ θεμελιακή βάση της Πολιτείας, ακόμα δὲ δοκιμάστηκε. Δεν πρέπει να φανταζόμαστε ότι όλα θὰ γίνουν ανω-κάτω αν ἕνας ἡμέρος ιδεολόγος ἀρνηθεῖ να ὑποταχτεῖ σὲ ὀρισμένες κοινωνικές συμβάσεις· οὔτε ν' ἀμφισβάζουμε πῶς καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τοῦ κράτους τῆς βίας θὰ ἐξακολουθήσουν να γίνονται ὁρόμοι, να ἐργάζονται τὰ ταχυδρομεῖα καὶ να προστατεύονται οἱ καρποὶ τῶν κόπων μας. Εἶναι μήπως οἱ μέθοδοί μας τόσο τέλειες ὥστε να εἶναι καταδικασμένες σὲ ἀποτυχία ὅλες οἱ προσπάθειες ἀλλαγῆς τους; ἢ μήπως δὲν πρέπει κάποια διορατικὰ ἄτομα να προτείνουν καλύτερες λύσεις; Γιατί ἂς γνωρίζουν οἱ ἄνθρωποι πῶς θὰ ὑπάρχει καλλεστὴς βίας ὅσο ὑπάρχει ἐγωισμός· καὶ πῶς ὅταν γίνουν ἀρκετὰ καθαροὶ γιὰ ν' ἀπαρνηθοῦν τὸν κώδικα τῆς βίας, θὰ γίνουν κι ἀρκετὰ σοφοὶ γιὰ να βροῦν με τί τρόπο θ' ἀντιμετωπιστοῦν κι αὐτὲς οἱ δημόσιες λειτουργίες ὅπως τὰ ἔδικα δίκτυα, τὰ ταχυδρομεῖα, οἱ συλλογές, τὰ μουσεῖα κι οἱ βιβλιοθήκες, τὰ ἱδρύματα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Ζοῦμε σ' ἕνα πολὺ χαμηλὸ στάδιον πολιτισμοῦ, κι ἀναγκαζόμαστε να πληρώνουμε φόρο ὑποτέλειας σὲ καθεστῶτα που εἶναι βασισμένα στὴ βία. Δεν ὑπάρχει καμιά πίστη στὶς ἠθικὲς ἀξίες ἢ στὴν ἀρρηκτὴ ἐνότητα τῶν πραγμάτων, οὔτε ἀνάμεσα στοὺς πιδὲ εὐλαθεῖς καὶ μορφωμένους ἀνθρώπους, οὔτε στοὺς πιδὲ ἐξελιγμένους λαούς, που να τοὺς πείσει πῶς ἡ κοινωνία μπορεί να διατηρηθεῖ χωρὶς τεχνητοὺς περιορισμούς, ὅπως καὶ τὸ ἡλιθιὸ σύστημα συγκρατεῖται χωρὶς δεσμά· ἢ να τοὺς πείσει πῶς ὁ κάθε πολίτης μπορεί να εἶναι λογικὸς καὶ καλὸς γείτονας, χωρὶς τὸ ἀπειλητικὸ φόβητρο τῆς φυλάκισης ἢ τῆς δήμευσης. Τὸ παρά-

ξενο είναι πώς δὲ βρέθηκε κανείς με τόσο πίστη ὅση χρειαζόταν για νὰ ἐμπνεύσει τὸ μεταρρυθμιστικὸ του ἔνστιχτο με τὸ μεγάλο σχέδιο τῆς ἀναδιάρθρωσης τοῦ Κράτους ἐπάνω στ' ἀξιώματα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀγάπης. "Ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ κήρυξαν κάτι τέτοιο ὑπῆρξαν ἀνολοκλήρωτοι μεταρρυθμιστὲς καὶ παραδέχτηκαν με κάποιον τρόπο τὴν ὑπεροχὴ τοῦ κακοῦ Κράτους. Δὲν ἀναφέρομαι στὸ μοναχικὸ ἄτομο ποὺ ἀρνιέται τὴν αὐθεντία τῶν νόμων, καὶ ποὺ προβάλλει τὴν ἠθικὴ του φύση. Μιὰ τέτοια στάση, ὅσο κι ἂν εἶναι ἐμπνευσμένη, μᾶς φαίνεται καὶ λιγάκι οὐτοπικὴ. "Ἄν κάποιος ὑποστηρίξει πὼς εἶναι πρακτικὰ ἐφαρμόσιμη, θὰ προκαλέσει τὴν ἀντίδραση ὄχι μόνο τῶν κληρικῶν καὶ τῶν σπουδασμένων, μὰ καὶ τὴν ἀποδοκιμασίαν ἀνθρώπων μ' ἐξαιρετικὲς ἱκανότητες καὶ ἀνωτερότητα αἰσθημάτων. Ὡστόσο πιστεύω πὼς ἡ φύση δὲ θὰ πάψει νὰ γεμίζει τὰ στήθη τῶν νέων γενεῶν, πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, μ' ἐνθουσιαστικὲς παρορμήσεις, καὶ πὼς ὑπάρχουν καὶ τῆρα ἀκόμα ἄνθρωποι — ἢ πῶς σωστὰ ἓνας ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖο ὅλες οἱ μέχρι τῆς στιγμῆς ἀντίθετες ἐνδείξεις δὲν τὸν ἔπεισαν πὼς εἶναι ἀκατόρθωτο ἀνθρώπινα ὄντα νὰ νιώσουν ἀγάμεσά τους, σὲ μεγάλη κλίμακα, τὰ οὐσιώδη καὶ ἀπλὰ αἰσθήματα ποὺ νιώθουν ἀμοιβαῖα οἱ φίλοι ἢ οἱ ἐραστές.

